

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Валерій Солдатенко,

доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

імені І. Ф. Кураса Національної академії наук України

ORCID: 0000-0003-2435-1123

DOI <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2025-58-10>

УДК 94:323.1](477)«1917/1920»

Альтернативи суспільних процесів в Україні восени 1918 р. й реальна практика політично-державного протиборства (частина друга. Криза і крах гетьманату)*

Режим П. Скоропадського восени 1918 р. доволі швидко втрачав можливості пролонгування свого існування. Глибинні причини нестійкості, слабкості, до певного часу, здавалось, зовні непохитної авторитарної влади полягали в тому, що її конструкція була задумана і здійснювалася більше поза межами національного організму. І як тільки справжні «архітектори» маріонеткового утворення почали залишати його напризволяще, миттєво з'ясувалося, що не стільки гетьманат управляє суспільними процесами, скільки

гору беруть привхідні чинники. Багато хто це вже розумів.

Так, країни Антанти намагалися переконати вчорашніх ворогів на фронтах світової війни – австро-німецьких вояків – не залишати Україну до того часу, доки вони не зможуть зайняти їхнє місце. Однак, стримати численний збройний контингент Центральних держав у місцях тимчасового перебування уже нікому було не під силу. А пауза, що в результаті утворилася, продемонструвала абсолютну неспроможність гетьманату

* Продовження. Частина перша опублікована у «Публічному праві» 2024. № 3. (Солдатенко В. Ф. Альтернативи суспільних процесів в Україні восени 1918 р. й реальна практика політично-державного протиборства (Частина перша. Основні контури головних передбачуваних альтернатив). *Публічне право*. 2024. № 3. С. 54–59

захистити себе. Чи не найяскравіше це продемонстрував безславний (і він виявився по суті єдиним) бій під Мотовилівкою, де Револуційна повстанська армія «наголову» розбила фахово відмобілізованих захисників анахронічної державності. Так гранично наочно стала виявлятися як генеральна, стрижньова сутність політико-правової моделі гетьманату, так і уготованої йому неминучої участі.

Значний інтерес, а в плані проблем, що розглядаються, і принципове прагматичне значення має з'ясування таких аспектів, як уявлення, плани П. Скоропадського, його оточення щодо майбутнього України, її державного статусу, місця серед інших спільнот, передусім відносин з Росією. Звичайно, гетьман тут був зовсім не вільним у виборі найбільш бажаних і перспективних політико-правових моделей. Якщо до певної міри й брати до уваги внутрішню суперечливу концепцію «малоросійського проекту» [1, с. 448–464], то й її стрижень, можливості реалізації умоглядної схеми залежали від тих-таки окупаційних сил. Надзвичайно точно це сформулював один з «архітекторів української політики», дипломат, начальник австрійського генерального штабу генерал А. Арц. Буквально через тиждень після державного перевороту й приходу на «політичний Олімп» П. Скоропадського він у листі в міністерство іноземних справ Австро-Угорщини рекомендував не особливо поспішати пов'язувати свої надії, стратегію з особистістю гетьмана, документально їх оформляти.

Щоправда, вважаючи вірогідною й іншу альтернативу – зміцнення гетьманського правління за допомогою, передусім, німецької військової сили – генерал достатньо цинічно, однак, вельми реалістично передбачав недалекий розвиток процесів. «...Мені здається, – писав А. Арц, – що гетьманство Скоропадського з Німецького

боку задумане лише як фундамент для розв'язання російського питання (підкреслене мною, гадається, відразу ставить всі «крапки над і»: ясно, хто ініціатор започаткованої державницької моделі і на що вона розрахована – В. С.). Згідно німецької точки зору, Україна, позбавлена будь-якої національної єдності, не зможе надовго зберегти свою самостійність. Федеративна Росія під німецьким впливом поєму є тією метою, яку прагнуть досягти німці – до того, як могутні держави Антанти доможуться об'єднання Росії під своїм впливом. Передбачається, що Україна буде приєднана до трону московського царя як федеративна союзна держава на монархічній основі. Гетьманство слугує лише перехідною стадією. В цій перспективі особистість гетьмана виступає в більш яскравому світлі – колишній флігель-ад'ютант, все ще відданий своєму цареві, котрий сподівається таким шляхом взяти участь у відтворенні царської Росії» [2, с. 464–465].

Звичайно, далеко не всі оцінки абсолютно точні й справедливі, а пророцтва і передбачення в усіх нюансах, наприклад, щодо відновлення Російської монархії, розвивалися згідно накресленого генералом сценарію. Однак, важко не погодитись із А. Арцем, який у перші дні формування гетьманського режиму, можна сказати, вгадав (почасти – на основі доброго знання ситуації, реалістичних уявлень про альтернативи їх пролонгації, почасті – за рахунок інтуїції досвідченого військового політика) достатньо важливі, можливо, навіть ключові контури, елементи ближчої долі Української Держави та її очільника. Це доволі переконливо підтверджується об'єктивною оцінкою дуже непростой сторінки вітчизняної історії на одному з її переламних етапів, виваженим аналізом політично-правової складової процесу походження і функціонування гетьманської Української Держави.

Концентровано означений ракурс непростой проблеми відбився в останні тижні гетьманату, в умовах апогейного загострення становища й неминучості екзистенціального вибору глави держави.

Можна, за великим рахунком, погодитись із висловлюванням одного з найобізнаніших фахівців з біографією і творчим спадком П. Скоропадського Я. Пеленського: «Найбільш контроверсійний вчинок, який вплинув негативно на образ гетьмана і Гетьманату і, безсумнівно, спричинився до табуїзованого підходу до питань, пов'язаних з його особою і добою, це проголошення грамотою від 14 листопада 1918 року федерації з Росією і потреби створення «всеросійської федерації» [3, с. 22–23].

Автор доволі детально розібрався в тому, що П. Скоропадський не лише в час гетьманування, а й пізніше, та практично ніколи «не був переконаним самостійником» [4, с. 23]. Историк цитує для переконливості самого гетьмана, який стверджував: «Звичайно, самостійність, якої тоді (тобто в 1918 р. – В. С.) доводилося суворо дотримуватися через німців, що твердо на цьому наполягали, для мене ніколи не була життєвою (підкреслено мною. – В. С.), але я думав – та як би воно так і було – німці змінили б свою політику в бік федерації України з Росією» [3, с. 23].

П. Скоропадський добре знав, що і державне керівництво Антанти рішуче налаштоване проти самостійності України, а тому орієнтувався на федерацію України з Росією [3, с. 24–25].

Можна наводити ще немало свідчень прихильності П. Скоропадського до принципу федералізму у принциповій орієнтації на майбутні стосунки з Росією. Однак, навряд чи це виправдовує його фатальне рішення вступити на шлях реалізації внутрішніх переконань у листопаді 1918 р.

І чим ясніше восени 1918 р. вимальовувалася невтішна перспектива

для Української Держави, тим активніше П. Скоропадський та його оточення з кадетського, єдинонеділимського табору заходилися реалізувати приховувану до того ідею. Українська держава виступила ініціатором об'єднання нерадянської Росії – Дону, Кубані, Кавказу, Криму й Добровольчої армії. Всіх їх представників спеціальною телеграмою було запрошено надіслати на спеціальну конференцію до Києва з метою погодження дій, які мали б «полегшити» спільну долю. На Добровольчу армію гетьман покладав особливо великі надії, оскільки упродовж всього періоду свого правління таємно й відкрито сприяв Білому руху. Однак керівництво добровольців недвозначно заявило, що не потерпить жодних претензій будь-яких національно-державних одиниць на існування – всі вони мають розчинитись у «єдиній і неділимій» [4, с. 402].

Як і наприкінці 1917 р., на заклик офіційного Києва відгукнувся лише Отаман Всевеликого війська Донського. Тільки тепер це був не О. Каледін, а П. Краснов. 3 листопада на станції Скороходово відбулася таємна зустріч двох царських генералів – П. Скоропадського і П. Краснова, які не просто швидко порозумілися, а й домовилися, що саме Українська Держава розпочне процес відродження «єдиної Росії». Це означало початок одночасного знищення української державності. П. Краснов сам поспішив розсекретити угоди, які хотіли до часу не робити надбанням громадськості, що нанесло могутнього удару по авторитету П. Скоропадського, відразу дезавувало його українську риторіку.

Гетьман вів себе надто непослідовно, вкрай суперечливо, зрештою – елементарно необачно. Він зізнався, що «російське товариство (маються на увазі російські політики й військові, що знайшли притулок у Києві. – В. С.), всі ті союзи, які

під прикриттям України утворились у нас, особливо в цей період, виявляли свою діяльність. Лейтмотивом було «Entente-a перемогла», вона негайно прийде і відновить Росію, єдину, неподільну, велику, спрямування буде буржуазне, відновлення монархії. Коли їм ставилося питання: чому це буде, вони відповідали Entente-a хоче повернення мільярдів, виданих «взаємообразно» Росії. Ніякі доводи противника їх думки не брались ними до уваги.

Мила Україна, яку вони ще так недавно любили і куди прагнули, як в обітовану землю, стала їм ненависна: «Вона буде знищена без залишку». Це мені особисто сказав один досить безобідний чоловік, який приходився мені навіть трохи родичем, далеко не правий...» [5, с. 297–298].

В умовах різкого наростання антигетьманських настроїв і пошуку бодай якоїсь підтримки П. Скоропадський зробив спробу продемонструвати свою «лояльність» до українства. 9 листопада за його особистим розпорядженням з Лук'янівської в'язниці було звільнено діячів українського руху – С. Петлюру, М. Порша, Ю. Капкана. Гетьман, буцімто, сподівався, що як звільнені політики, так і ті, які гуртувалися в опозиційному УНСоюзі, не зважаться на заклик до повалення його влади [6, с. 178]. І все ж, мабуть, можна знайти більше підстав для кваліфікації такого кроку вимушеним (тиск національно-демократичних сил в цьому питанні надзвичайно посилювався), а разом з тим – і своєрідним маневром, розрахованим на пониження суспільної напруги.

Важко судити, якою мірою П. Скоропадський вірив, був переконаний, зрештою щирий у здійсненні запропонованого ним варіанту оновлення, переустрою Росії, сформульованому в грамоті до всіх українських громадян та козаків від 14 листопада 1918 р. Адже його опоненти вважають, що словами про необхідність відбудови «рідної

Великоросії» на федеративних засадах просто прикривалося прагнення зберегтися при владі за будь-яку ціну, в тому числі й через зраду українській справі, яка не мала жодної перспективи за торжества Білого руху. В обнародованому документі говорилося: «Ставлячись з великим співчуттям до всіх терпінь, які переживала рідна їй Великоросія, Україна всіма силами старалась допомогти своїм братам, виявляючи їм велику гостинність і підтримуючи всіма можливими засобами боротьбу їх за утворення в Росії твердого державного ладу.

Нині перед нами встають нові державні завдання.

Держави згоди здавна були приятелями колишньої великої і єдиної Російської держави.

Тепер після пережитого Росією великого заколоту, умови її майбутнього існування повинні безумовно змінитись.

На інших початках, на принципах федеративних, повинна бути відновлена давня могутність Всеросійської держави. В цій федерації Україні належить зайняти одне з перших місць, бо від неї пішов порядок і законність в краю і в її межах вперше вільно одвели дух всі принижені і пригноблені большевицьким деспотизмом громадяне бувшої Росії.

Від неї ж вийшли дружба і єднання з Всевеликим Доном і славетними Кубанським та Терським козацтвами.

На цих початках, які, я вірю, поділяють і всі співники Росії – держави Згоди, а також яким не можуть не співчувати всі без винятку інші народи не тільки Європи, але й усього світу, повинна бути збудована майбутня політика нашої України.

Їй першій належить виступити в справі утворення Всеросійської федерації, якої кінцевою метою буде відновлення Великої Росії.

В осягненню цієї мети лежить запорука добробуту як всієї Росії так

і забезпечення економічно-культурного розвитку цілого українського народу на міцних підставах державно-національної самобутності.

Глибоко переконаний, що інші шляхи були б загибеллю для самої України, я кличу всіх, кому дорогі її майбутність та щастя, тісно з'єднані з майбутністю і щастям всієї Росії, згуртуватись біля мене і стати на захист України і Росії.

Я вірю, що цій святій патріотичній справі Ви, громадяне і козаки України, а також і решта людності, вчините мені сердечну й могутню піддержку.

Новосформованому мною кабінетові я доручаю в найближче виконання цього великого історичного завдання» [7].

Можливо, П. Скоропадський просто припускався серйозних прорахунків у реальній оцінці ситуації, виборі варіанту поведінки. В цьому плані достатньо красномовними видаються розлогі міркування гетьмана щодо того, якою бажав би він бачити майбутню Російську державу і, водночас, усвідомлення ірреальності своїх поглядів. «Росія може відродитися – стверджує він, – лише на федеративних началах, а Україна може існувати лише як рівноправний член федеративної держави. В російських (в оригіналі російською мовою – «русских». – В. С.) колах до цих пір живе уява, що з Україною це лише оперетка, а потім все це піде на смарку. Це колосальна помилка російських («русских» – В. С.) кіл, успадкована старою системою політики. Ця система і повела до

того озлоблення і того недовір'я, яке багато [хто] має до ідеї великої Росії. Всі окраїни думають: зміцниться Великоросія і знову візьметься за старе гноблення будь-якої національності, що входить до складу Російської держави. Я бачив багатьох українців, які висловлювали подібні побоювання, та нічого далеко шукати, той же самий Винниченко, сидячи у мене в кабінеті, говорив при мені одному українцеві-федералісту, що він і сам нічого не має проти федерації, але коли тепер говорити про федерацію, то тоді росіяни («русские») нічого не дадуть згодом, тому слід стояти за самостійність до кінця, яка і приведе до федерації. Те, що тоді було сказано Винниченко, я тоді перевірів на практиці. Як тільки я оголосив федерацію з Росією, я відразу зрозумів, що Винниченко був правий. Через кілька днів після появи грамоти великоруські круги уже ніякої України зовсім не визнавали» [5, с. 307–308].

Отже, як би там не оцінювати наміри й розрахунки П. Скоропадського (як відомо, немало хто вірить у те, що вони були найсвітлішими й найпрекраснішими, найперспективнішими), реалістична оцінка розвитку суспільних процесів наприкінці гетьманського правління переконує в тому, що найімовірніший результат був би негативним щодо української справи. Власне, це підтвердили й прийдешні події.

Картина краху гетьманщини, зречення П. Скоропадського від влади не раз детально відтворювалася в історичній літературі [8, с. 147–231], загалом відома.

Список використаних джерел

1. Верстюк В. Ф. Провал проекту малоросійської України // Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси в 3-х томах. Т. 1. Верстюк В. Ф., Горобець В. М., Толочко О. П. Українські проекти в Російській імперії. Київ : Наукова думка, 2004. С. 448–464.
2. Чернин О. В. дни мировой войны. Мемуары министра иностранных дел Австро-Венгрии. Санкт-Петербург : Издательство Санкт-Петербургского университета, 2005. 521 с.

3. Пеленський Я. Передмова. Спогади гетьмана Павла Скоропадського (кінець 1917 – грудень 1918 рр.) // Скоропадський Павло. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ-Філадельфія : Інститут української археографії НАН України, 1995. С. 11–34.

4. Гражданская война на Украине. Сборник документов и материалов. В III т., 4 кн. Т. I. Кн. 1. К. : Наукова думка, 1967. 837 с.

5. Скоропадський Павло. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ-Філадельфія. Інститут української археографії НАН України, 1995. 495 с.

6. Бойко О. Український національний союз і організація протигетьманського повстання // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. К. : Інститут історії України НАН України, 2002. С. 178.

7. Грамота Гетьмана П. Скоропадського до всіх українських громадян та козаків // Державний вісник. 1918. № 71. 16 листопада.

8. Солдатенко В. Ф. Коротке *intermezzo* гетьмана Павла Скоропадського (до питання про політико-правову оцінку та історичну долю Української Держави 1918 р.) // Солдатенко В. Ф. Україна: революційна доба й наступні десятиліття: історико-історіографічні есе. К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. С. 147–231.

Солдатенко В. Ф. Альтернативи суспільних процесів в Україні восени 1918 р. й реальна практика політично-державного протистояння (частина друга. Криза і крах гетьманату)

Обґрунтовується висновок про неспроможність окупаційно-гетьманського режиму захистити себе в протидії переважаючій більшості суспільства, яка не сприйняла консервативно-терористичного державного ладу, постійно виступала за його ліквідацію і домоглась свого, коли почала зникати головна військово-політична опора гетьманату – майже півмільйонний контингент австро-німецьких військ. Не могли зарадити об'єктивному краху і мімікрія та маневри П. Скоропадського зберегти владу з допомогою білого руху шляхом заключення безпринципного, антинаціонального союзу з поборниками планів реанімації «єдиної і неподільної Росії».

Ключові слова: суспільні процеси, Україна в 1918 році, політично-державне протистояння, Павло Скоропадський, гетьманат, Українська народна республіка.

Soldatenko V. Alternatives to social processes in Ukraine in the autumn of 1918 and the real practice of political-state confrontation (part two: The crisis and collapse of the Hetmanate)

The conclusion is substantiated that the occupation-hetman regime was unable to defend itself against the overwhelming majority of society, which did not accept the conservative-terrorist state system, permanently advocated its elimination, and achieved its goal when the main military and political support of the hetmanate began to disappear – the nearly half-million-strong contingent of Austro-German troops. Neither mimicry nor manoeuvres by P. Skoropadsky could prevent the objective collapse and preserve power with the help of the White movement by concluding an unprincipled, anti-national alliance with the proponents of plans to revive a 'united and indivisible Russia'.

Key words: social processes, Ukraine in 1918, political and state confrontation, Pavlo Skoropadskyi, hetmanate, Ukrainian People's Republic.